

L'oralitat als mitjans audiovisuals: les limitacions del llenguatge col·loquial

Francesc Vallverdú

Sociolingüista i assessor de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió
i membre de l'Institut d'Estudis Catalans

En la història de les llengües, se solen assenyalar dos moments crucials per al seu desenvolupament: el moment de l'escriptura i el moment de la impremta. Abans de la invenció de l'escriptura, els membres d'una comunitat de parla només es podien comunicar oralment. Després de l'aparició de l'escriptura, al costat de la comunicació oral, hi ha també una incipient comunicació escrita, utilitzada només per una minoria (els lletrats), que ajuda a controlar i perpetuar el codi lingüístic. Més tard, quan apareix la impremta i gràcies a ella es facilita la reproducció de textos escrits, es fa més clara la dicotomia; la comunicació escrita esdevé cada vegada més important, amb dues funcions destacables: el control social de la comunicació i l'impuls democratitzador, amb la difusió dels coneixements.

Al món occidental aquest esquema és vàlid fins pràcticament ben entrat el segle XX: en efecte, no és fins aleshores que l'oralitat recupera noves posicions i perspectives en la comunicació, gràcies a l'aparició dels mitjans audiovisuals: ràdio, cinema, televisió. Amb això vull deixar clar que la qüestió de què tractarem es planteja en un marc històricament «recent» i amb un desplegament tecnològic trepidant.

Abans de continuar, caldria fer algunes precisions terminològiques. Alguns autors apunten que la distinció *oral/escrit* s'hauria d'entendre no pas com una dicotomia, sinó com una partició no rígida, ambivalent. En efecte, tradicionalment hem tendit a associar l'oralitat a una de les seves manifestacions, la conversa espontània, i l'escriptura a un text ben redactat. El cas és que l'oral i l'escrit són simples canals, que es poden expressar en diverses modalitats: formals, informals, etc. (Payrató, 1998, p. 9-20 i 29-31).

Ara: aquesta creença tradicional no era arbitrària, ja que estava en la base de la distinció entre oral i escrit. Ja els llatins associaven l'escriptura als nivells més formals

del llenguatge, no pas al *sermo cotidianus*. I de fet no ha estat fins a la nostra època, amb l'alfabetització general i el desenvolupament de les noves tecnologies, que l'escrit ha «perdut» el tret formal que el caracteritzava i ha esdevingut un canal comunicatiu molt més variable.

Una altra precisió terminològica en relació amb l'oralitat afecta la noció d'estàndard, molt particularment en el cas català. No em voldria entretenir en la qüestió de l'estàndard, que ja he tractat en altres ocasions (Vallverdú, 2000, p. 29-33). Recordem que l'estàndard és la varietat lingüística que els parlants d'una comunitat utilitzen per aconseguir la màxima comprensibilitat entre ells (l'estàndard es fa servir àmpliament en els àmbits públics com l'Administració, l'ensenyament, els mitjans de comunicació, etc.). Dit això, és important d'assenyalar una especificitat en el fenomen català de l'estàndard.

Les circumstàncies històriques viscudes per la nostra societat han ajudat a examplar la distància que hi ha entre l'estàndard escrit i l'estàndard oral, fenomen universal que en el cas català té uns trets peculiars. Mentre que el català estàndard escrit té des de 1913 (data de la publicació de les *Normes ortogràfiques*) una remarcable estabilitat i és generalment respectat (ni que fos amb un escàs nombre d'usuaris en algunes èpoques), el català estàndard oral ha estat, durant molts anys, sense practicar. És més: tenint en compte les vicissituds històriques, amb grans daltabaixos polítics i socials i dues dictadures lingüicides (1924-1930 i 1938-1975), ens adonarem que són pocs els anys de «normalitat» en què s'ha pogut aplicar una política lingüística de catalanització. De fet, parlant pròpiament, hauríem de dir que l'estàndard oral és d'utilització recent: tant si d'una manera lata arrenquem de 1976, com si més estrictament comptem des de 1983 (any de la primera llei de normalització lingüística), el període de pràctica real gira al voltant d'un quart de segle. Finalment, hi ha encara un altre factor que particularitza el cas català: per raons històriques, també, el contacte amb el castellà és més perceptible en el català oral que no pas en el català escrit.

Per entendre millor la complexitat d'aquesta situació, voldria il·lustrar-la amb unes interessants conclusions sobre el català utilitzat a TV3 que ha fet un equip de recerca de la Universitat Autònoma de Barcelona (M. Bassols, A. Rico i A. M. Torrent, 1997, p. 145-149). Les conclusions són les següents:

1) Fidelitat a la normativa: «La llengua de TV3 és una llengua volgudament respectuosa de la normativa vigent, i per això té un alt grau de correcció en tot l'espectre de la programació.» És una conseqüència indissociable del quadre històric que hem descrit. (Per cert, una part dels crítics no està gens d'acord amb aquesta conclusió.)

2) Opció per l'estàndard central: «La llengua de TV3 s'ajusta globalment a la varietat de l'estàndard central.»

3) Certa rigidesa estilística: «En general, hi ha poca diferenciació estilística, tant entre els registres formals i els informals, com entre els sociolectes i els cronoclectes, que caracteritzen determinats sectors de la població.» Aquesta observació també està relacionada amb les circumstàncies en què s'ha desenvolupat històricament l'estàndard oral. En parlarem més endavant.

4) Evolució poc perceptible: «La llengua de TV3 d'ara és molt semblant a la de fa deu anys.» En aquest punt tinc alguns dubtes, però és una qüestió marginal al tema central.

5) Encuny de fórmules mediàtiques: «Ens referim a expressions que no tenen tradició en la llengua literària i que es difonen des de la TV, encara que també des de la ràdio i els diaris.» Efectivament, els mitjans de comunicació són un poderós instrument no sols per a la difusió de termes nous, sinó també per a la popularització de cultismes i la popularització de paraules o expressions en reculada.

Entre els neologismes, o cultismes reutilitzats, que s'han difós des dels mitjans de comunicació, recordem-ne uns quants (entre parèntesis n'indiquem l'equivalent en castellà, abans l'única denominació possible): *bústia* (*buzón*), *maregassa* (*mar gruesa*), *cimera* (*cumbre*), *ostatges* (*rehenes*), *ecotaxa* (*ecotasa*), *pectoral* (*peto*), *toro* o *elevador* (*carretilla elevadora* o *toro*), *aliments de caducitat ràpida* o *de conservació limitada* (*alimentos perecederos*), *arma ofensiva* (*arma arrojadiza*), *bomba adossada* o *adhesiva* (*bomba lapa* o *adhesiva*), *envolar* i *envol* (*despegar* i *despegue*), *aterrar* i *aterratge* (*aterrizar* i *aterrizaje*). I els termes esportius *planter* (*cantera*), *gran grup* (*pelotón de ciclistas*), *handbol* (*balonmano*), *virolla* (*trompo*), *pal* (*poste*), *travesser* (*larguero* o *travesaño*), *vestidor* (*vestuario*), etc.

Quant a paraules o expressions que a Barcelona estaven en desús i que només sentíem en els seus equivalents en castellà recordem les següents: *gaudir* («disfrutar»), *esdeveniment* («aconteixement»), *allau* («avalanxa»), *missaga* («alcúrnia»), *represa* («reanudació»), *escapolir-se* («escabullir-se»), etc. Els mitjans de comunicació també han popularitzat paraules com *enquany* (al costat de *aquest any*), *indret* (o *lloc determinat*), *taramà* (o *manera de fer*), *malgrat* (o *a pesar de*), etc. Fins i tot s'han recuperat expressions que abans només es deien en castellà com *a boca de canó* (*a quemarropa*), o *sobre el bot* (*a bote pronto*).

Per si no hagués quedat clar, insistim que tots els termes nous i totes aquestes paraules o expressions recuperades es difonen no sols a través de TV3 i el Canal 33, sinó també a través de tota la televisió i la ràdio en català. Es tracta, doncs, d'un fenomen general i com a tal ha de ser contemplat.

L'enunciat d'aquesta conferència al·ludeix al *llenguatge col·loquial*. Què cal entendre per *llenguatge col·loquial*? En una definició restrictiva seria l'expressió més familiar del llenguatge oral, és a dir, l'argot, la parla familiar o les paraules tabú. En canvi, en una definició extensiva, el llenguatge col·loquial seria un sinònim de *llengua parlada*, amb les seves característiques expressives pròpies. En la present aproximació, optarem per una definició laxa, no rígida, en què llenguatge col·loquial significa sobretot 'llengua parlada espontània'. Aquest plantejament ens permetrà, en abordar les seves «limitacions», tenir en compte tant els *col·loquialismes* (argot, paraules tabú, llenguatge familiar...) com els aspectes més espontanis de la *modalitat lingüística oral*.

Perquè el perfil teòric del que acabem de dir quedi més clar, esmentarem alguns exemples de les diferents modalitats. Quan diem *argot* ens referim només a les formes integrades en la parla col·loquial com ara *cani* o *txani*, *cangrí*, *tiribel*, *catipén...* (freqüents en el català col·loquial de Barcelona, fa trenta o quaranta anys). *Termes familiars* són els que utilitzem sobretot per parlar amb els infants, com ara *mam*, *tatanet*, *pupa*, *pipí*, *caca...* I paraules *tabú* són les malsonants (obscenitats, blasfèmies), l'ús de les quals és restringit per la bona educació.

Ara: hi ha altres fenòmens en la parla col·loquial que ens poden il·lustrar els exemples següents:

1) La paraula *xumet*, d'origen dialectal, és de fet un neologisme (cultisme) en la major part del domini lingüístic. Les formes col·loquials són diverses: la tradicional *pipa*; i el castellanisme adaptat *xupet* o calcat *chupete*.

2) La sèrie *gaudir* / *fruir* / *passar-s'ho bé* / *disfrutar té* en molts contextos el mateix significat. Però les dues primeres paraules, avui, només s'utilitzen en nivell formal i l'última en nivell informal; en canvi, l'expressió *passar-s'ho bé* s'utilitza en nivell formal i informal. En el parlar col·loquial se senten només les dues últimes.

3) Les formes *darrere*/*radere* són col·loquials totes dues, però a nivell formal només s'admet la primera. Un cas semblant passa amb *així* respecte a *aixís* o *aixins*.

4) El català estàndard *màneqa* concorre amb el castellanisme *manquera*, que és l'única forma col·loquial.

Aclarits els conceptes, és el moment d'examinar les limitacions del llenguatge col·loquial. Tal com assenyala l'equip d'investigadors de la Universitat Autònoma a qui abans m'he referit, la llengua parlada presenta una variació lingüística més àmplia de la que es projecta a través dels mitjans de comunicació audiovisual. Aquesta restricció és deguda en bona part a «criteris estilístics» en què pesa el respecte a la norma, com hem explicat més amunt. Però en la meua opinió hi ha altres raons que limiten o restringeixen els usos col·loquials. Intentaré demostrar-ho analitzant deta-

lladament aquestes restriccions en quatre grans camps de la descripció d'una llengua: la fonètica, la morfologia, la sintaxi i el lèxic.

Restriccions fonètiques (de pronunciació)

La llengua parlada en l'aspecte fònic és molt variable en un context de conversa: entonació, dicció ràpida o imperfecta, malapropismes (com *ministració*, *radere*, *indicció*), elisions i intrusions, sorolls, silencis, gestos i expressions facials fan de la conversa un gènere en què concorren molts factors comunicatius. Aquesta variació, per la naturalesa de la comunicació audiovisual, és molt limitada a la ràdio, però també a la televisió (on la veu, encara que no sigui en *off*, té una importància fonamental).

D'altra banda, en moltes situacions col·loquials –i no tan sols en contextos informals– la norma de pronunciació (ortologia) es relaxa. Fins i tot, es produeixen alternances segons els contextos (*anem* i *'nem*, *bon dia* i *'dia*): el mateix individu que les practica, segurament no farà aquestes elisions si parla per telèfon. Aquesta mena de variació –des de la relaxació més extrema fins a la pronunciació més acurada– també és més restringida als mitjans audiovisuals, ja que si se n'abusa, com passa amb el telèfon, pot perillar la comprensió del missatge.

Finalment, la llengua parlada presenta una situació de variació o alternança dialectals. En principi, les variants fonètiques dialectals no han de tenir limitacions. Però hi ha casos problemàtics. Per exemple, el ieisme genuí que es dona en certs dialectes –en què mots com *palla* o *treball* són pronunciats amb *i* (*paia*, *trebai*) mentre que en altres, com *lluna* o *cavall*, la *l* palatal es conserva– és difícil de ser imitat pels parlants que no fan aquesta variació. És comprensible, doncs, que fenòmens dialectals tan limitats tinguin poca presència en els mitjans audiovisuals.

Restriccions morfològiques

En la parla col·loquial de Barcelona hi conviuen formes com *saber* amb *sapiquer*; *poder* amb *poquer*; *podent* amb *poquent*; *llavors* amb *allavors*, *allavores*, *allavons*; *vosaltres* amb *vosatres*, *vosatros*, etc. Aquestes variants secundàries, molt habituals en la llengua parlada, no estan reconegudes en la modalitat estàndard. Per tant, si optem per la forma principal –també utilitzada col·loquialment, insistim-hi– no fem cap acte discriminatori contra el dialecte barceloní.

Una vegada més, però, la raó que mou a restringir variacions com les comentades no és únicament la «comoditat» que ofereix sempre el criteri normatiu, sinó que també està en la naturalesa del mitjà: la comunicació audiovisual prefereix les formes estàndard per assegurar la comprensibilitat del missatge.

(Sóc conscient que considerar aquesta «simplificació» com una «restricció morfològica» no és ortodox: hi ha raons suficients per classificar aquestes variants lèxiques sota el seu aspecte morfològic atesa la seva funció gramatical. En qualsevol cas, cal no confondre aquest criteri simplificador amb cap tendència contrària a la diversitat morfològica dialectal. Així, les formes de la primera persona *canto* («cantu» i «canto»), *canti*, *cante*, *cant* són totes estàndard. En canvi, *sapiguent* o *allavons* són dialectals però no estàndard.)

Restriccions sintàctiques

Aquest apartat és més complex. D'una banda, és en l'àmbit de la sintaxi on apareixen els trets gramaticals més particulars del llenguatge oral: inversions, repeticions, redundàncies, juxtaposicions, elisions, recursos específics (gestualitat), etc. (Certament, alguns d'aquests trets tenen una correspondència estilística en la llengua escrita, si bé en el cas català, a causa del paper preponderant que ha tingut per raons històriques l'estàndard escrit, han estat sovint blasmats per alguns gramàtics.)

D'altra banda, els solecismes (faltes de sintaxi) costen de corregir, perquè sovint el parlant no en té consciència. Alguns s'incrusten pertinaçment en el català oral i escrit perquè els elements que els componen són ben genuïns: així, expressions com *tenir que fer*, *hi ha que dir* o *ara vaig!*, formades totes tres per paraules netament catalanes, es perpetuen fins i tot entre gent culta.

En aquest àmbit, les restriccions són de dos tipus. Hi ha, en primer lloc, les restriccions normatives: evitar tant com sigui possible l'ús de solecismes, fins i tot en les mostres més representatives del llenguatge col·loquial. I hi ha, també, les restriccions relacionades amb la naturalesa dels mitjans audiovisuals: certs trets característics de la sintaxi oral s'han d'atenuar si no es vol perjudicar la comprensibilitat del missatge.

Restriccions lèxiques

Entrem, finalment, en el capítol més polèmic: les paraules són *aïllables* i tothom en té alguna opinió. Sovint aquestes opinions són contradictòries i no sempre tenen una bona base lingüística. No és estrany, doncs, que sigui en aquest àmbit on es preconitzen més restriccions. Examinem-ne les principals:

a) Dialectalismes. L'opinió més compartida és la que distingeix l'ús de dialectalismes en el llenguatge literari, on hi ha d'haver una màxima obertura, i en la comunicació audiovisual, d'ús més restringit, sobretot en els casos de sinonímia (per exemple, *escombra/granera*).

b) Barbarismes innecessaris. En principi, hi ha acord general a restringir-ne l'ús, però és un focus de discussions enceses. Així, en el parlar col·loquial sentim sovint castellanismes com *enfermetat* (malaltia, mal) o *dolència* (mal, xacra, afecció), a vegades lamentablement en boca d'especialistes sanitaris, sense cap justificació perquè les paraules corresponents en català són tant o més populars que aquelles.

c) Tecnicismes. En aquest cas, més que restriccions, el que es recomana és un ús adequat, no confusionari. L'ús de *cefalea* pot ser justificat fins i tot en un context col·loquial però en general *mal de cap* és més apropiat.

d) Paraules tabú. En aquests últims anys hem assistit a un canvi sociocultural que ha portat a una major tolerància en l'ús de les paraules tabú en la comunicació audiovisual. Malgrat que és un fenomen general, almenys al món occidental, crec que actualment la ràdio i la televisió n'abusen i no actuen com a «nivell de la societat» (Solé, 2002).

* * *

En conclusió, la comunicació audiovisual—tant a través de la ràdio com de la televisió—comporta restriccions en l'ús del llenguatge col·loquial, com hem vist, per diverses raons:

1) La raó de la norma. La televisió i la ràdio són mitjans d'ús públic, tant les institucionalment públiques com les privades. És coherent, doncs, amb la seva funció pública ser respectuosos amb la norma lingüística. Aquesta actuació afecta tant les formes col·loquials no catalanes (innecessàries), com les formes col·loquials més extremes i poc freqüents.

2) La raó de la comunicació. La naturalesa dels mitjans audiovisuals ha generat d'altres restriccions. Pensem en la ràdio. Comparem un missatge radiofònic amb un

missatge quotidià: gran part de l'espontaneïtat (i del caos) de la conversa quotidiana desapareix o s'atenua en la comunicació radiofònica per facilitar-ne la comprensió. Quant a la televisió, els moments més pròxims a la situació de conversa són aquells en què el presentador o el locutor apareix en la pantalla, que són menys dels que imaginem: generalment les imatges van acompanyades de veus en *off*, supòsits comparables fonamentalment a la ràdio. No és estrany, doncs, que la varietat estàndard, utilitzada en tots els contextos formals de la ràdio i la televisió, sigui també un referent imprescindible en els altres contextos.

3) La raó de la innovació. David Crystal, un acreditat lingüista britànic, va escriure aquestes paraules: «Tant els mitjans audiovisuals, com la premsa, han estat responsables de l'aparició de varietats pròpies —encara que no tantes com se sol creure. Aquests mitjans estan en un procés de recerca contínua de noves idees i formats i la seva por del [llenguatge] convencional i estereotipat afavoreix més la promoció d'idiosincràsies i excentricitats lingüístiques que no pas la preservació d'estils estables i predictibles» (Crystal, 1995, p. 384).

Si la percepció de Crystal és correcta, a parer meu aquesta tendència a la innovació dels mitjans de comunicació és també un fre al manteniment dels col·loquialismes tradicionals i, per tant, una altra font de restricció per al llenguatge col·loquial.

En resum, després de la nostra anàlisi —no exhaustiva, però suficient com a aproximació—, hem descobert tants condicionants en l'ús de la llengua oral en la ràdio i la televisió que el sorprenent és que el parlar col·loquial, sobretot en les seves formes més extremes, hi tingui presència. En definitiva, potser cal concloure que els mitjans audiovisuals no poden ni deuen reproduir fidelment les formes de parlar del nostre entorn, perquè, per la seva naturalesa, no sols han de tendir a una restricció de les formes col·loquials excèntriques, sinó que «mediatitzen» —és a dir, fan artificioses— aquelles que hi són utilitzades.

Referències bibliogràfiques

- BASSOLS, M. Margarida; RICO, Albert; TORRENT, Anna M. [ed.]. *La llengua de TV3*. Barcelona: Empúries, 1997.
- CRYSTAL, David. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- SOLÉ, Eulàlia. «Renecs a la televisió». *Avui* [Barcelona] (13 juny 2002).

PAYRATÓ, Lluís. *Oralment. Estudis de la variació funcional*. Barcelona: Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

VALLVERDÚ, Francesc. *El català estàndard i els mitjans audiovisuals*. Barcelona: Edicions 62, 2000.